

yî ve diğer bazı âlimler tarafından şerhleri yapılan *el-İrşâd* (bk. *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 69; II, 1113; yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 568; *Suppl.*, I, 786, 924) ve yine Huveyyî tarafından *Arâ'isü'n-Nefâ'is* adıyla ihtisar edilen *en-Nefâ'is*'tir (bk. *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1966). Âmidî'nin adı, biyografisini veren müelliflerin bahsetmediği *Amrtakunda* (âb-ı hayât havuzu) isimli Sanskritçe bir eserin tercümesi münasebetiyle de geçmektedir. Genel olarak mikrokosmos ile makrokosmos arasındaki münasebet, insanın kâinattaki yeri, mahiyeti, kalp, nefis, ölüm, yoga vb. konuları ihtiva eden bu eserin Arapça tercümesi (*Havzû'l-hayât*), Yûsuf Hüseyn tarafından beş yazma nüshası esas alınarak neşredilmiştir ("Hauḍ al-Ḥayāt: La Version Arabe de l'Amratkund", *JA*, sy. 213 [1928], s. 291-344). Adı zikredilmeyen mütercim eserin baş tarafında, Alâeddin Ali Merdân'ın hükümdarlığı zamanında (1207-1212) Kâmrûp'tan (şimdiki Assam) Leknevtî'ye gelen ve Âmidî vasıtasıyla müslüman olan Bahuçara adlı bir Brahman yogiden söz eder. Âmidî'nin bu yogi vasıtasıyla *Amrtakunda* adlı esere muttali olduğunu ve ondan yoga öğrendiğini kaydeden mütercim, eseri daha sonra Kâmrûp'tan gelerek müslüman olan Anbhubanha adlı bir yogiye okuduğunu ve ondan da dinlediğini belirterek bunu Sanskritçe'den *Mir'âtü'l-me'ânî li-idrâkî'l-âlemi'l-insânî* adıyla Arapça'ya tercüme ettiğini söyler. Bu tercümenin bazı nüshalarında Âmidî'nin Bahuçara ile olan münasebetinin bahsedilirken onun eseri önce Farsça'ya, Farsça'dan da Arapça'ya tercüme ettiği kaydedilmekte ise de bu bilgi, gerek neşredilen Arapça tercüme gerekse Muhammed Gwaliori tarafından *Bahrû'l-hayât* adıyla yapılan yazma halindeki Farsça tercümeye Âmidî'nin yapı konusunda yeterince aydınlatıcı değildir. Diğer taraftan eserin Arapça tercümesinin İbnü'l-Arabî'ye nisbetine geline (bk. Brockelmann, *GAL*, I, 579), onun Hint dünyasıyla münasebetinin bulunmaması ve Sanskritçe bilmemesi göz önüne alınırsa, bunun uzak bir ihtimal olduğu söylenebilir (bk. Yusuf Husain, s. 291-344). Osmanlıca'ya da tercüme edilen eserin (*Havzû'l-hayât Tercümesi*, nşr. Hâfız İhsan, İstanbul 1328, 44 sayfa) mütercimi belli değildir. Bu tercümenin baş tarafında, sözü edilen yoginin Âmidî ile görüşmesi ve müslüman oluşundan bahsedilmekte, ayrıca İbnü'l-Arabî'nin

eseri okuyup beğendiği de belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 257-258; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XXII, 76-77, 97-98; Safedî, *el-Vâfi*, I, 280-281; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍîyye*, III, 355-356; İbn Haldûn, *el-İber*, Bulak 1284 Beyrut 1399/1979, I, 382; İbn Kutlu-boğa, *Tâcû'l-terâcim*, Bağdad 1962, s. 58; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 69, 578-579; II, 1113, 1966; Leknevtî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 200; Brockelmann, *GAL*, I, 568, 579; *Suppl.*, I, 785-786, 924; a.m.f., "Âmidî", *İA*, I, 401-402; Ziriklî, *el-A'lam*, VII, 254; Özege, *Katalog*, II, 521; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, II/2, s. 598-599; Yusuf Husain, "Hauḍ al-Ḥayāt: La Version Arabe de l'Amratkund", *JA*, sy. 213 (1928), s. 291-344; S. M. Stern, "al-Âmidî", *EI*² (İng.), I, 434-435.

AHMET ÖZEL

ÂMİDÎ, Seyfeddin

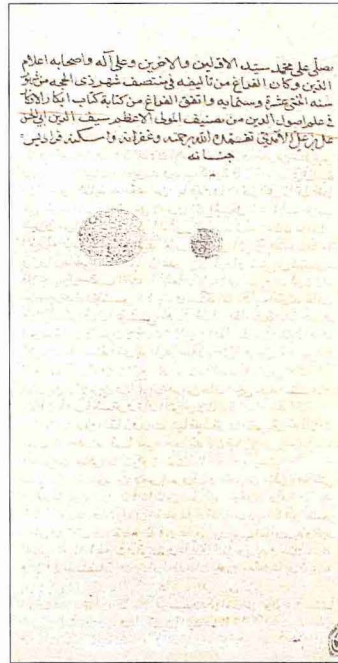
(سيف الدين الأمدي)

Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebi (ö. 631/1233)

Eş'arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh âlimi.

551'de (1156) Âmid'de (Diyarbakır) doğdu. Ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. İlk öğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra tahsilini tamamlamak üzere Bağdat'a gitti. Burada Hanbelî âlim İbnü'l-Mennî'den fıkıh, cedel ve münazara âdâbı okudu. Dönemin büyük hadis bilgini İbn Şâtil'in derslerini takip

etti. Bağdat'ın Kerh yakasındaki hiristiyan ve yahudi bilginlerden felsefe ve mantık öğrendi. Ancak Hanbelî iken Şâfiî mezhebine geçen Âmidî'nin felsefe öğrenmesini hoş görmeyen Şâfiî fakihleri onun inancının bozulduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine Âmidî Şam'a gidip (1196) aklî ilimler üzerindeki çalışmalarına orada devam etti. Bir müddet sonra kelâm, felsefe ve fıkıh usûlünde devrin en büyük otoriteleri arasında yer aldı. Aynı yıl Eyyûbiler'den Aziz b. Selâhaddin'in idaresi altındaki Mısır'a gitti. İmam Şâfiî'nin kabri yanındaki Nâsiriyye Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Ayrıca Kahire'nin Zâfir Camii'nde ders okuttu. Fakat Mısır fakihleri de onu inanç bozukluğu ve felsefî fikirleri yaymaya gayret göstermekle itham ettiler; hatta katline fetva verdiler. Bunun üzerine Hama'ya kaçan Âmidî, Eyyûbî Hükümdarı Muhammed b. el-Melikü'l-Muzaffer'in himayesine girdi. İki yıl sonra el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin İsâ'nın daveti üzerine Şam'a giderek Aziziye Medresesi'nde on yıl kadar müderrislik yaptı. Fakat el-Melikü'l-Eşref'in o sıralarda işgal ettiği Diyarbakır'ın eski hükümdarı ile gizlice mektuplaştığı ileriye sürülerek müderrislikten azledildi. Daha sonra evine çekilip münzevi bir halde yaşayan Seyfeddin el-Âmidî, 4 Safer 631 (9 Kasım 1233) tarihinde vefat etti ve Şam'daki Cebel-i Kâsiyûn Kabristanı'na defnedildi.

Seyfeddin
el-Âmidî'nin
Ebkârü'l-eḥkâr
adlı eserinin
ilk ve son sayfası
(Köprülü Ktp.,
nr. 794)

Âmidî kelâm, usûl-i fıkıh, felsefe ve mantık sahasındaki eserleriyle meşhurdur. Kaynaklar onun müdekkik bir âlim, kuvvetli bir hatip ve iyi bir müderris olduğunu bildirirler. Usûl-i fıkıhta meseleleri *fürû**dan tecrit edip akfî istidlâl yolunu seçen ve mezhepleri tahkike önem veren bir *usul**cü olarak tanınır. Özellikle *hilâf** ve *cedel** ilminde önemli bir yer işgal eden Âmidî, hilâf ilminde kendine has bir usul ortaya koymuş, bu sahanın en büyük isimlerinden Es'ad b. Muhammed el-Mîhenî ve Şerîf el-Merâgî'nin eserlerini şerhederek metotlarını takviye etmiştir. Muteahhir kelâmcılardan olan Âmidî, kendisinden önceki kelâm âlimlerinin fikirlerini dikkatli bir şekilde tenkide tâbi tutmuş, Fahreddin er-Râzî'nin geliştirdiği felsefe-kelâm yaklaşımını daha da ileriye götürmüş, hatta kemalâtın ancak akfî ilimlere tam mânasıyla vâkıf olmak suretiyle elde edileceğini savunmuştur. Böylece İslâm dünyasına asırlarca hâkim olan felsefî kelâm anlayışının öncüleri arasında yer almış, mütekaddim kelâmcıların çeşitli konulara ait görüşlerini zayıf bularak eserlerinde tenkit etmiştir. Bu arada kavramların reel olduğu görüşünü, ilzam metodunu ve "gâib'in "şâhid"le (duyular ötesinin duyular âlemiyle) kıyaslanmasını reddetmiştir. Naklî ve sem'î delillerin hatâbî (bk. HATÂBE) bir değer taşıdığını kabul eden Âmidî, âlemin *hudûs**una cevher ve arazın *hudûs*uyla değil, *mümkin**in ademden sonra var olması yoluyla istidlâl etmiştir (bk. Hasan Mahmûd Abdüllatif, s. 11-16). Ona göre Allah'ın sıfatları akfî delillerden ziyade üzerinde icmâ vuku bulan naklî-sem'î delillerle bilinir. O, kelâmcıların vahdâniyet delilini de zayıf bularak orijinal bir delil getirmiş (bk. a.g.e., s. 151-153, 262), sıfât-ı sübûtiyyeye "nefsiyye" adını vererek sıfât-ı hâliyyeyi reddetmiş ve haberî sıfatları te'vile tâbi tutmuştur. *Rû'yetullah**, Allah'ın cihetten tenzih ve ef'âl-i ilâhiyye konularındaki akfî delilleri de yeni bir tarzda ele alan Âmidî kelâm ilminde birtakım yenilikler meydana getirmeyi başarmış, böylece orijinal görüşler ortaya koyabilen mütefekkir bir âlim olduğunu göstermiştir. İbn Teymiyye, Âmidî'nin, kelâmcıların dayandıkları delilleri tenkit edip bunları yeniden ele almasını kelâm ilminin aleyhinde bir delil kabul eder ve kelâmcıların delillerine itiraz ederken bu hususu bazan malzeme olarak kullanır (bk. *Mecmû'u fetâvâ*, V, 562; VI, 280), bazan da

onun itirazlarını çelişik bulur (bk. a.g.e., VI, 336).

Eserleri. Âmidî'nin yirmiden fazla eser yazdığı nakledilir. Ona nisbet edilen kitapların belli başlıları şunlardır: 1. *Ebkârü'l-efkâr**. Kelâma dair olan bu hacimli eser henüz basılmamıştır. Çeşitli yazma nüshaları vardır (meselâ Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5452, Süleymaniye, nr. 747; Köprülü Ktp., nr. 794). 2. *Ğâyetü'l-merâm fî 'ilmi'l-kelâm. Ebkarü'l-efkâr*'dan daha muhtasar bir kelâm kitabı olup Hasan Mahmûd eş-Şâfiî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1971). 3. *Risâle fî 'ilmillâh* (Medine, ts.). 4. *el-İhkâm* fî usûli'l-aşkâm*. Mütekellimîn metoduna göre yazılmış en önemli fıkıh usulü kitaplarından biri olup Kâdî Abdülcebbar'ın *el-'Umed*, Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebül-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve Gazzâlî'nin *el-Mustaş-fâ* adlı eserlerinin mükemmel bir hulâsasını mahiyetindedir. Kahire'de (1332) ve son olarak İbrâhim el-Acûz'un eklediği hâşiyelerle birlikte dört cilt olarak Beyrut'ta yayımlanmıştır (1985). 5. *Münteha's-sûl fî 'ilmi'l-usûl. el-İhkâm*'ın muhtasarıdır (Kahire, ts.). 6. *Kitâbü'l-Cedel* (Bibliothèque Nationale, nr. 5318). 7. *Dekâ'îku'l-hakâ'ik fî'l-mantık* (Bârûdî Ktp., Beyrut; bk. RAAD, V, 134). 8. *el-Mübîn fî me'ânî elfâzî'l-hukemâ** ve *l-mütekellimîn*. Felsefe ve mantıkla ilgili terminolojik sözlükten ibaret olan bu kitap Hasan Mahmûd eş-Şâfiî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1983). 9. *Keşfüt-temvîhât*. İbn Sînâ'nın *el-İşârât* adlı eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2519). 10. *el-Me'âziz 'âle'r-Râzî*. Bu kitapta Fahreddin er-Râzî'nin *el-Me'âzibü'l-'âliye* adlı eserini ihtisar ederek tenkide tâbi tutmuştur. 11. *el-Bâhir fî 'ulûmi'l-evâ'il ve'l-evâ'hir*. Müellifin felsefeye dair en hacimli eseridir. 12. *Rumûzü'l-künûz*. Orta boy 118 varak olan eser, konularının büyük çoğunluğu mantık, cedel ve tabiat felsefesine ayrılmasına rağmen, sonuna sıfat, nübüvât, âhiret ve imâmet bahislerinden oluşan çok kısa bir ilâhiyyât kısmı eklenerek kelâmî bir kitap hüviyetine büründürülmüştür. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası mevcuttur (nr. 2688). Ayrıca *et-Tercihât fî'l-hilâf*, *Mu'âhazât fî'l-hilâf*, *Lübâbü'l-elbâb*, *Menâ' ihû'l-karâ'ih*, *şerhu Cedeli's-Şerîf* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Âmidî'ye atfedilen *Şerhu't-Tehzîb* ona ait değildir (bk. Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 292).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Mahmûd Abdüllatif, *Ğâyetü'l-merâm* [Âmidî], Kahire 1971, Mukaddime, s. 8-16, 151-153, 262; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ**, Leipzig 1903, s. 240; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, II, 691; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ** (nşr. Nizâr Rızâ), Beyrut 1965, s. 650-651; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 293; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 306; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 562; VI, 73, 247, 280, 336; XII, 203; Zehebî, *el-'İber*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3079, II, vr. 83b; İbn Tağriberdî, *en-Nücümüz-zâhire*, Kahire 1936, IV, 285; Süyûtî, *Hüs-nü'l-muhâdara*, I, 451; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 179; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 144; Siddîk Hasan Han, *Ebcadü'l-'ulûm*, Behopal 1296, III, 803; Brockelmann, *GAL*, I, 393; *Suppl.*, I, 678; a.mif. — D. Sourdel, "al-Âmidî", *EI*² (Fr.), I, 446; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Deurinde Eyyübiler*, İstanbul 1983, s. 368-370; RAAD, V, 134; İsmail Hakkı İzmirli, "Âmidî", *İTA*, I, 379-384; M. Şerefeddin Yaltkaya, "Âmidî", *İA*, I, 400.

EMRULLAH YÜKSEL

ÂMİL

(الامل)

İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir terim.

Sözlükte, "bir iş yapan, işçi, zanaat-kâr; mızrağın üst kısmı" gibi mânalara gelmektedir. Bu kelime Kur'an ve Sünnet'te hem sözlük hem de terim anlamlarında kullanılmıştır. Âmil Kur'an-ı Kerim'de daha çok iyi veya kötü amel işleyenlerle ilgili olarak geçmekte (bk. Âl-i İmrân 3/136, 195; Hüd 11/121; el-Mü'minün 23/63), ayrıca zekât işlerinde çalışan memur anlamında zikredilmekte ve âmillerin zekâtıdan pay alacakları belirtilmektedir (bk. et-Tevbe 9/60). Hadislerde ise genel olarak idareci ve özellikle vergi tahsildarı mânasında kullanılmaktadır. Bunun yanında hadislerde hemen hemen aynı anlamda olmak üzere arîf, âşir, câbî, emîn, hâzin, sâi ve musaddık kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, ilgili maddeler). Ayrıca *mudârebe** şirketinde bilfiil çalışan kimseye *mudârib* denildiği gibi âmil de denmektedir.

Zekât gelirlerinin -bunlar ister açık malların (emvâl-i zâhire) ister gizli malların (emvâl-i bâtına) zekâtı olsun- Hz. Peygamber döneminden itibaren âmiller vasıtasıyla toplandığı bilinmektedir. Yine bu dönem uygulamalarından anlaşıldığına göre âmil sadece zekât gelirlerini değil ganimet, fey, cizye, haraç gibi İslâm devletinin diğer gelir ve vergilerinin tarh, tahakkuk, tahsil ve taksimleriyle